

Repertoriul jurisprudenței

CONCLUZIILE AVOCATULUI GENERAL
JULIANE KOKOTT
prezentate la 20 septembrie 2012¹

Cauza C-394/11

Valeri Hariev Belov

[cerere de pronunțare a unei hotărâri preliminare formulată de Komisia za zashtita ot diskriminatsia (Bulgaria)]

„Admisibilitatea cererii de pronunțare a unei hotărâri preliminare — «Instanța unui stat membru» în sensul articolului 267 TFUE — Directiva 2000/43/CE — Principiul egalității de tratament, fără deosebire de rasă sau de origine etnică — Discriminare indirectă — Cartiere locuite în majoritate de membri ai comunității rome — Amplasarea contoarelor de energie electrică la o înălțime inaccesibilă pentru consumatori — Justificare — Lupta împotriva fraudei și a abuzurilor — Directivele 2006/32/CE și 2009/72/CE — Posibilitatea consumatorului de a citi consumul individual de electricitate”

I – Introducere

1. Este discriminatorie amplasarea contoarelor de energie electrică în cartierele locuite în majoritate de un anumit grup etnic la o înălțime mai mare decât în celelalte cartiere? Aceasta este, în esență, întrebarea cu care se confruntă Curtea, care a fost sesizată de Comisia pentru Protecția împotriva Discriminării (KZD)², și căreia i se oferă astfel ocazia să își precizeze jurisprudența referitoare la așa-numitele „directive antidiscriminare”, mai precis Directiva 2000/43/CE³, în discuție în speță⁴. Este pentru prima dată când se solicită Curții să se pronunțe cu privire la discriminarea indirectă bazată pe originea etnică și cu privire la posibilitățile de justificare a unei astfel de discriminări. În prealabil, Curtea va trebui să clarifice aspectul dacă KZD are competența de a adresa o întrebare preliminară în temeiul articolului 267 TFUE.

1 — Limba originală: germana.

2 — Komisia za zashtita ot diskriminatsia.

3 — Directiva 2000/43/CE a Consiliului din 29 iunie 2000 de punere în aplicare a principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine etnică (JO L 180, p. 22, Ediție specială, 20/vol. 1, p. 19).

4 — Printre directivele antidiscriminare se numără Directiva 2000/78/CE a Consiliului din 27 noiembrie 2000 de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă (JO L 303, p. 16, Ediție specială, 05/vol. 6, p. 7), Directiva 2004/113/CE a Consiliului din 13 decembrie 2004 de aplicare a principiului egalității de tratament între femei și bărbați privind accesul la bunuri și servicii și furnizarea de bunuri și servicii (JO L 373, p. 37, Ediție specială, 05/vol. 7, p. 135) și Directiva 2006/54/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 5 iulie 2006 privind punerea în aplicare a principiului egalității de șanse și al egalității de tratament între bărbați și femei în materie de încadrare în muncă și de muncă (JO L 204, p. 23, Ediție specială, 05/vol. 8, p. 262).

2. Litigiul are la bază practica din două cartiere ale orașului bulgar Montana, în care contoarele de energie electrică au fost amplasate pe stâlpi de electrificare la o înălțime de 7 m, în condițiile în care în alte cartiere acestea au fost fixate la o înălțime maximă de 1,70 m, astfel încât consumatorii pot avea acces la ele. Întrucât primele cartiere menționate sunt locuite în principal de membri ai comunității rome⁵, se pune problema dacă această practică reprezintă o discriminare bazată pe originea etnică.

3. Având în vedere faptul că populația vizată de o eventuală discriminare este populația romă, prezenta cauză este deosebit de sensibilă. Situația romilor, minoritatea cea mai numeroasă din Europa, a stat tot mai mult în centrul atenției publice în ultimii ani. Numeroși romi din rândul celor 10-12 milioane care trăiesc în Europa sunt zilnic victimele prejudecăților, ale intoleranței, ale discriminării și ale excluderii sociale. Aceștia sunt marginalizați și trăiesc în condiții socio-economice foarte precare⁶. Integrarea socială și economică a romilor este, așadar, unul dintre obiectivele declarate ale Uniunii Europene și ale Republicii Bulgaria⁷. Curtea Europeană a Drepturilor Omului a fost de asemenea sesizată, în mai multe rânduri, cu privire la cazuri de discriminare a romilor⁸.

II – Cadrul juridic

A – Dreptul Uniunii

4. În prezenta cauză se aplică Directiva 2000/43/CE. În plus, trebuie menționate Directivele 2006/32/CE⁹ și 2009/72/CE¹⁰, care conțin norme privind eficiența energetică la utilizatorii finali și, respectiv, piața internă a electricității.

1. Directiva antidiscriminare 2000/43

5. Articolul 2 din directiva menționată cuprinde, printre altele, următoarea definiție:

„(1) În sensul prezentei directive, principiul egalității de tratament înseamnă că nu se face o discriminare directă sau indirectă pe baza rasei sau originii etnice.

(2) În sensul alineatului (1):

(a) se consideră că are loc o discriminare directă atunci când o persoană este tratată mai puțin favorabil decât a fost sau ar fi o altă persoană, într-o situație comparabilă, pe baza rasei sau originii etnice;

5 — Termenul „rom” este utilizat ca termen generic care include grupuri de persoane cu caracteristici culturale mai mult sau mai puțin similare (de exemplu, romii, sintii, țigani, travellers, kalé, gens du voyage), indiferent dacă sunt nomade sau sedentare; a se vedea în special nota de subsol 1 din Comunicarea Comisiei Europene din 5 aprilie 2011, „Un cadru UE pentru strategiile naționale de integrare a romilor până în 2020” [COM(2011) 173 final] și nota de subsol 1 din Comunicarea Comisiei Europene din 21 mai 2012, „Strategiile naționale de integrare a romilor: o primă etapă în punerea în aplicare a cadrului UE” [COM(2012) 226 final].

6 — A se vedea Comunicarea Comisiei din 5 aprilie 2011 (citată la nota de subsol 5, p. 2).

7 — A se vedea în această privință Comunicările Comisiei Europene din 5 aprilie 2011 și din 21 mai 2012 (citate la nota de subsol 5), precum și măsurile adoptate de Bulgaria, menționate în cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare, precum Programul-cadru pentru integrarea romilor în societatea bulgară, Programul național pentru îmbunătățirea condițiilor de viață ale romilor în Bulgaria și Planul de acțiune național aplicat în cadrul inițiativei „Deceniul de integrare a romilor 2005-2015”.

8 — A se vedea de exemplu Curtea Europeană a Drepturilor Omului (Marea Cameră), Hotărârea din 13 noiembrie 2007, D. H. și alții împotriva Republicii Cehe (cererea nr. 57325/00, *Recueil des arrêts et décisions* 2007-IV) și Hotărârea (Marea Cameră) din 16 martie 2010, Orșuș și alții împotriva Croației (cererea nr. 15766/03, nepublicată încă în *Recueil des arrêts et décisions*).

9 — Directiva 2006/32/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 5 aprilie 2006 privind eficiența energetică la utilizatorii finali și serviciile energetice și de abrogare a Directivei 93/76/CEE a Consiliului (JO L 114, p. 64, Ediție specială, 12/vol. 2, p. 222).

10 — Directiva 2009/72/CEE a Parlamentului European și a Consiliului din 13 iulie 2009 privind normele comune pentru piața internă a energiei electrice și de abrogare a Directivei 2003/54/CE (JO L 211, p. 55).

- (b) se consideră că are loc o discriminare indirectă atunci când o dispoziție, un criteriu sau o practică aparent neutră pune o persoană, de o anumită rasă sau origine etnică, într-o situație specială dezavantajoasă, în comparație cu alte persoane, în afară de cazul în care acea dispoziție, criteriu sau practică se justifică obiectiv, printr-un scop legitim și dacă mijloacele de atingere a aceluia scop sunt corespunzătoare și necesare.

[...]”

6. Articolul 3 din Directiva 2000/43 definește domeniul de aplicare al acesteia după cum urmează:

„(1) În limitele competențelor conferite Comunității, prezenta directivă se aplică tuturor persoanelor, atât din sectorul public, cât și din cel privat, inclusiv organismelor publice, în ceea ce privește:

[...]

- (h) accesul la bunuri și servicii și furnizarea acestora, la dispoziția publicului, inclusiv în ceea ce privește locuința.

[...]”

7. Articolul 7 alineatul (1) din Directiva 2000/43, care privește normele referitoare la apărarea drepturilor, prevede:

„Statele membre trebuie să asigure punerea la dispoziția tuturor persoanelor care se consideră nedreptățite prin nerespectarea principiului egalității de tratament, a procedurilor judiciare și/sau administrative, inclusiv a procedurilor de conciliere acolo unde consideră necesar, în vederea respectării obligațiilor care decurg din prezenta directivă, chiar și după ce relația din care se presupune că a rezultat discriminarea a luat sfârșit.”

8. La articolul 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43 sunt cuprinse următoarele prevederi referitoare la sarcina probei:

„(1) Statele membre iau măsurile care sunt necesare, în conformitate cu sistemele lor judiciare, pentru ca, atunci când o persoană care se consideră nedreptățită prin nerespectarea principiului egalității de tratament prezintă, în fața unei autorități sau a altei instanțe judecătorești competente, fapte pe baza cărora se poate prezuma că a avut loc o discriminare directă sau indirectă, pârâtul să fie obligat să dovedească faptul că nu a avut loc o încălcare a principiului egalității de tratament.”

9. În sfârșit, trebuie să se facă referire la articolul 13 din Directiva 2000/43, consacrat organismelor de promovare a egalității de tratament:

„(1) Statele membre desemnează un organism sau mai multe organisme pentru promovarea egalității de tratament față de toate persoanele, fără discriminare pe baza rasei sau originii etnice. Aceste organisme pot face parte din agenții acreditate la nivel național pentru apărarea drepturilor omului sau respectarea drepturilor persoanelor.

(2) Statele membre trebuie să ia măsuri pentru ca în competențele acestor organisme să fie incluse:

- acordarea de asistență independentă victimelor discriminării, în urmărirea plângerilor lor de discriminare, fără a aduce atingere dreptului victimelor și al asociațiilor, organizațiilor și al altor persoane juridice menționate la articolul 7 alineatul (2);
- desfășurarea unor studii independente privind discriminarea;

— publicarea unor rapoarte independente și formularea de recomandări în orice problemă legată de o asemenea discriminare.”

2. Directivele privind piața internă a electricității și eficiența energetică la utilizatorii finali

10. Directiva 2006/32 urmărește să crească eficiența utilizării energiei în statele membre prin diferite măsuri, printre care măsurile destinate în special să îmbunătățească eficiența energetică în folosul consumatorilor finali. Considerentul (29) al directivei are următorul cuprins:

„Pentru a permite consumatorilor finali să ia decizii în cunoștință de cauză cu privire la consumul individual de energie, ar trebui să li se ofere o cantitate rezonabilă de informații despre acesta, precum și alte informații relevante [...] În plus, consumatorii ar trebui să fie încurajați în mod activ să își verifice în mod regulat propriile indicații ale contoarelor.”

11. În plus, potrivit articolului 13 alineatul (1) din Directiva 2006/32:

„Statele membre garantează că, în măsura în care este posibil din punct de vedere tehnic, rezonabil din punct de vedere financiar și proporțional în raport cu economiile de energie potențiale, consumatorii finali de electricitate, gaze naturale, servicii de încălzire și/sau răcire și apă caldă menajeră urbană centralizată sunt dotați cu contoare individuale la prețuri competitive, care reflectă exact consumul real de energie al consumatorilor finali și care furnizează informații despre timpul efectiv de utilizare.

[...]”

12. Directiva 2009/72 stabilește norme comune pentru producerea, transportul, distribuția și furnizarea energiei electrice și definește modalitățile de organizare și funcționare a sectorului energiei electrice¹¹. Potrivit articolului 3 alineatul (7) din această directivă, statele membre iau „măsurile corespunzătoare pentru protecția clienților finali”, iar în privința clienților casnici acestea vor trebui să ia cel puțin măsurile enumerate în anexa I la directivă.

13. După cum rezultă din anexa I primul paragraf la Directiva 2009/72, intitulată „Măsuri de protecție a consumatorilor”, „măsurile prevăzute la articolul 3 au scopul de a garanta clienților:

[...]

(h) faptul că au la dispoziție datele privind consumul propriu [...]; [și]

(i) informarea corespunzătoare cu privire la consumul real de energie electrică și la costurile reale, suficient de frecventă astfel încât aceștia să aibă posibilitatea să-și regularizeze propriul consum de energie electrică. [...] Se ține seama de raportul eficacitate-costuri al acestor măsuri. Nu se pot percepe costuri suplimentare în sarcina consumatorilor pentru acest serviciu;

[...]”

11 — Directiva 2009/72, pe care statele membre trebuiau să o transpună până cel târziu la 3 martie 2011, a abrogat și a înlocuit Directiva 2003/54/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 26 iunie 2003 privind normele comune pentru piața internă de energie electrică și de abrogare a Directivei 96/92/CE (JO L 176, p. 37, Ediție specială, 12/vol. 2, p. 61). Prin urmare, în cuprinsul prezentelor concluzii ne vom referi exclusiv la dispozițiile Directivei 2009/72, iar nu la cele ale Directivei 2003/54, citată de KZD.

B – Dreptul bulgar

14. Pentru a transpune o serie de directive și de alte acte ale Uniunii Europene, inclusiv Directiva 2000/43, Bulgaria a adoptat Legea privind protecția împotriva discriminării¹² (ZZD), care, pe lângă normele privind interdicția discriminării, conține și dispoziții referitoare la Comisia pentru Protecția împotriva Discriminării (KZD). Cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare privește și alte numeroase dispoziții naționale, precum Legea privind energia, Regulamentul privind racordarea producătorilor și consumatorilor de energie electrică la rețelele de transport și de distribuție, precum și Condițiile contractuale generale ale întreprinderilor de distribuție și de furnizare a energiei electrice.

III – Situația de fapt și procedura principală

15. Acțiunea principală are la origine reclamația depusă de domnul Belov la KZD. Domnul Belov locuiește în orașul Montana din Bulgaria, mai precis în unul dintre cele două cartiere ale orașului, care, după cum rezultă din precizările făcute în cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare, sunt cunoscute ca fiind „cartiere de romi”, întrucât populația majoritară este de etnie romă.

16. Aprovizionarea cu energie electrică în orașul Montana este asigurată de CHEZ Elektro Bulgaria AD (CEB), iar distribuția de energie electrică de CHEZ Raspredelenie Balgaria AD (CRB), care își desfășoară activitatea sub supravegherea Comisiei Naționale de Reglementare în Domeniul Energiei și al Apei¹³ (DKEVR). Pe întreg teritoriul orașului Montana, contoarele de energie electrică aparțin întreprinderii CRB.

17. În cursul anilor 1998 și 1999, contoarele de energie electrică din cartierele de romi „Ogosta” și „Kosharnik” din orașul Montana, precum și din alte orașe din Bulgaria au fost instalate pe stâlpi de electrificare la o înălțime de 7 m. În afara acestor cartiere, contoarele de energie electrică au fost instalate la o înălțime maximă de 1,70 m, în general în locuințele consumatorilor sau pe fațada clădirilor ori pe gardurile înconjurătoare.

18. Pentru a permite și consumatorilor ale căror contoare de energie electrică au fost instalate la înălțimea de 7 m să își verifice indirect consumul, în condițiile contractuale generale, CRB s-a angajat ca la cererea scrisă a consumatorului să pună la dispoziție gratuit, în termen de trei zile, un vehicul special cu platformă de ridicare, care permite angajaților CRB să ajungă la contoare în vederea citirii acestora. Până în prezent niciun consumator nu a utilizat această posibilitate. Consumatorii au de asemenea posibilitatea de a solicita instalarea, contra unei taxe, a unui contor de control în locuințele lor. O altă posibilitate de verificare a consumului nu există pentru locuitorii acestor cartiere.

19. În procedura de reclamație în fața KZD, domnul Belov susține că instalarea contoarelor de energie electrică la o înălțime de 7 m reprezintă o discriminare întemeiată pe originea sa etnică. Acesta susține totodată că toate persoanele de origine romă din cele două cartiere în discuție sunt victimele unei discriminări bazate pe apartenența lor etnică.

20. Reclamația este formulată de domnul Belov împotriva CEB. KZD a introdus în cauză și întreprinderea CRB, pe reprezentanții legali și conducerea celor două întreprinderi, precum și DKEVR.

12 — Zakon za zashhita ot diskriminatstia.

13 — Darzhavna Komisia po energiyno i vodno regulirane.

IV – Cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare și procedura în fața Curții

21. Fiind sesizată cu soluționarea acțiunii principale, KZD a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare:

„1) Cazul supus examinării intră în domeniul de aplicare al Directivei 2000/43/CE a Consiliului din 29 iunie 2000 de punere în aplicare a principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine etnică [în speță, articolul 3 alineatul (1) litera (h)]?

2) Ce se înțelege prin expresia «trată mai puțin favorabil» în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43 și prin expresia «pune o persoană, de o anumită rasă sau origine etnică, într-o situație specială dezavantajoasă, în comparație cu alte persoane» în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43?

2.1. Pentru a califica un tratament mai puțin favorabil drept discriminare directă este absolut necesar ca tratamentul să fie mai nefavorabil și prin acesta să se încalce, direct sau indirect, drepturile sau interesele prevăzute în mod expres de lege sau acest tratament trebuie înțeles ca fiind orice formă de comportament (de relație) în sensul larg al cuvântului, care este mai puțin avantajos comparativ cu comportamentul dintr-o situație similară?

2.2. Pentru a califica punerea într-o situație deosebit de nefavorabilă drept discriminare indirectă este de asemenea necesar ca aceasta să aducă atingere, direct sau indirect, drepturilor sau intereselor prevăzute în mod expres de lege sau trebuie înțeleasă în sens larg, ca fiind orice formă de punere într-o situație deosebit de nefavorabilă/dezavantajoasă?

3) În funcție de răspunsul la întrebarea 2):

Dacă, pentru a exista o discriminare directă sau indirectă în sensul articolului 2 alineatul (2) literele (a) și (b) din Directiva 2000/43, este necesar ca tratamentul mai puțin favorabil sau punerea într-o situație deosebit de nefavorabilă să încalce, direct sau indirect, un drept sau un interes prevăzut de lege, atunci

3.1. prevăd dispozițiile articolului 38 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, ale Directivei 2006/32/CE [considerentul (29), articolul 1 și articolul 13 alineatul (1)], ale Directivei 2003/54/CE [articolul 3 alineatul (5)] și ale Directivei 2009/72/CE [articolul 3 alineatul (7)] un drept sau un interes în favoarea consumatorului final de energie electrică de a putea verifica în mod regulat datele afișate pe contorul de energie electrică și pe care să le poată invoca în fața instanțelor naționale în cadrul unei proceduri precum cea din acțiunea principală

și

3.2. este compatibilă cu aceste dispoziții o legislație națională și/sau o practică administrativă desfășurată cu aprobarea autorității publice de reglementare în domeniul energiei, conform căreia o întreprindere de distribuție a energiei electrice dispune de libertatea de a instala contoare de energie electrică în locuri greu sau deloc accesibile, ceea ce face imposibile verificarea și monitorizarea în mod personal și regulat de către consumatori a datelor afișate pe contoare?

4) În funcție de răspunsul la întrebarea 2):

Dacă pentru a exista o discriminare directă sau indirectă nu este absolut necesar ca un drept sau un interes prevăzut de lege să fi fost încălcat în mod direct sau indirect,

- 4.1. sunt admisibile, în temeiul articolului 2 alineatul (2) literele (a) și (b) din Directiva 2000/43, o legislație națională și o jurisprudență precum cele în discuție în acțiunea principală, conform cărora, pentru a fi calificate drept discriminare, se impune ca tratamentul mai nefavorabil și punerea într-o situație mai nefavorabilă să încalce, direct sau indirect, drepturile sau interesele prevăzute de lege;
- 4.2. în cazul în care aceste dispoziții nu sunt admisibile, este instanța națională obligată să nu le aplice și să ia în considerare definițiile stabilite în directivă?
- 5) Articolul 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat:
- 5.1. în sensul că impune ca victima să facă dovada unor fapte pe baza cărora să se poată trage o concluzie clară, incontestabilă și certă sau să se poată deduce că a avut loc o discriminare directă sau indirectă ori este suficient ca faptele să justifice doar ipoteza/prezumția privind existența unei astfel de discriminări?
- 5.2. Împrejurările că:
- a) numai în cele două zone ale orașului cunoscute drept cartiere de romi contoarele de energie electrică sunt instalate pe stâlpii de electrificare de pe străzi la o înălțime care nu este accesibilă consumatorilor pentru a realiza un control vizual al datelor afișate pe contoare, cu câteva excepții cunoscute din unele părți ale acestor două zone urbane și că
- b) în toate celelalte cartiere ale orașului contoarele sunt amplasate la o înălțime accesibilă diferită care permite realizarea unui control vizual (până la 1,70 m), contoarele fiind în general instalate în locuințele consumatorilor sau pe fațada clădirilor ori pe gardurile înconjurătoare,
- au drept rezultat faptul că sarcina probei revine pârâtului?
- 5.3. Împrejurările că:
- a) în cele două zone ale orașului cunoscute drept cartiere de romi locuiesc nu numai romi, ci și persoane cu o altă origine etnică și/sau
- b) în consecință, nu toți locuitorii din aceste două cartiere se caracterizează în realitate ei înșiși ca fiind romi și/sau
- c) motivele pentru amplasarea contoarelor de energie electrică în aceste două cartiere la înălțimea de 7 m sunt descrise de întreprinderea de distribuție ca fiind general cunoscute,
- exclud posibilitatea ca sarcina probei să revină pârâtului?
- 6) În funcție de răspunsul la întrebarea 5):
- 6.1. În cazul în care articolul 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că o ipoteză/prezumție privind existența unei discriminări este necesară și dacă faptele menționate anterior au drept rezultat faptul că sarcina probei revine pârâtului, care este forma de discriminare care se poate prezuma pe baza acestor fapte – o discriminare directă, una indirectă și/sau o hărțuire?

6.2. Permit dispozițiile Directivei 2000/43 ca discriminarea directă și/sau hărțuirea să fie justificată prin faptul că se urmărește realizarea unui obiectiv legal prin utilizarea unor mijloace necesare și adecvate?

6.3. Luând în considerare obiectivele legale evidențiate de întreprinderea de distribuție pe care aceasta le urmărește, poate fi justificată măsura aplicată în cele două cartiere într-o situație în care:

a) măsura se aplică din cauza facturilor neachitate care s-au acumulat în cele două zone urbane și ca urmare a infracțiunilor frecvente săvârșite de consumatori, care afectează sau pun în pericol siguranța, calitatea și funcționarea continuă și lipsită de riscuri a instalațiilor electrice

și

măsura se aplică în mod colectiv, indiferent dacă consumatorul individual și-a plătit sau nu și-a plătit facturile emise pentru distribuția și pentru furnizarea energiei electrice și indiferent dacă se stabilește că consumatorul individual a săvârșit vreo infracțiune (manipularea datelor afișate pe contorul de energie electrică, racordarea și/sau extragerea și/sau utilizarea ilegală de energie electrică fără ca aceasta să fie contorizată și plătită sau orice alte intervenții asupra rețelei care afectează sau pun în pericol funcționarea sigură, de calitate, continuă și lipsită de riscuri);

b) în legislație și în condițiile generale ale contractului de distribuție sunt prevăzute dispoziții privind răspunderea civilă, administrativă și penală pentru fiecare faptă ilicită similară;

c) clauza prevăzută la articolul 27 alineatul (2) din condițiile generale ale contractului de distribuție – conform căreia întreprinderea de distribuție asigură, la cererea expresă a consumatorului prezentată în scris, posibilitatea ca acesta să verifice datele afișate pe contorul de energie electrică – nu permite în realitate consumatorului să verifice în mod personal și regulat datele care îl privesc;

d) există posibilitatea instalării, în temeiul unei cereri exprese formulate în scris, a unui contor de control în locuința consumatorului, pentru care se percepe o taxă;

e) măsura constituie un semn distinct și vizibil al incorectitudinii consumatorului sub o formă sau alta, având în vedere motivul care stă la baza adoptării acestei măsuri, considerat de întreprinderea de distribuție ca fiind general cunoscut;

f) există alte metode și mijloace tehnice care pot fi utilizate pentru a asigura protecția împotriva intervențiilor asupra contoarelor de energie electrică;

g) reprezentantul întreprinderii de distribuție susține că măsuri similare aplicate într-un cartier de romi dintr-un alt oraș nu au putut împiedica în realitate intervențiile respective;

h) nu se poate prezuma că pentru o instalație electrică construită în unul dintre aceste cartiere – o stație de transformare – vor trebui luate, în vederea garantării siguranței, măsuri similare celor aplicate în privința contoarelor de energie electrică?”

22. CEB și CRB¹⁴, guvernul bulgar și Comisia Europeană au prezentat observații scrise și orale în procedura în fața Curții. Domnul Belov a fost reprezentat la ședința Curții din 11 iulie 2012.

V – Apreciere juridică

A – Admisibilitatea cererii de pronunțare a unei hotărâri preliminare

23. Anumite părți care au prezentat observații contestă admisibilitatea cererii de pronunțare a unei hotărâri preliminare, în principal pentru motivul că KZD nu ar fi o instanță. În subsidiar, acestea invocă faptul că unele dintre întrebările adresate Curții ar fi ipotetice.

1. Cu privire la dreptul KZD de a adresa întrebări preliminare

24. Având în vedere multitudinea de autorități independente care au fost create de statele membre în ultimii ani – adesea în vederea transpunerii dispozițiilor de drept al Uniunii – nu este de mirare că, în mod regulat, Curtea se confruntă cu problema dacă astfel de autorități pot formula cereri de pronunțare a unei hotărâri preliminare¹⁵.

25. Pentru a stabili dacă o autoritate independentă, precum KZD, poate adresa întrebări preliminare trebuie să se verifice dacă aceasta este o „instanță dintr-un stat membru” în sensul articolului 267 TFUE. Comisia Europeană și guvernul bulgar consideră că răspunsul este afirmativ, în timp ce CEB și CRB susțin poziția contrară.

26. Potrivit unei jurisprudențe constante, aprecierea dreptului de a adresa întrebări preliminare este un aspect care ține exclusiv de dreptul Uniunii. Pentru a stabili dacă organismul de trimitere este o instanță în sensul articolului 267 TFUE se ia în considerare un ansamblu de elemente, precum originea legală a organului, caracterul său permanent, caracterul obligatoriu al competenței sale, natura contradictorie a procedurii, aplicarea de către organ a normelor de drept, precum și independența acestuia¹⁶. În plus, instanțele naționale sunt abilitate să sesizeze Curtea numai dacă există un litigiu pe rolul acestora și dacă sunt chemate să se pronunțe în cadrul unei proceduri destinate să se finalizeze printr-o decizie cu caracter jurisdicțional¹⁷. În consecință, în cele ce urmează se va analiza dacă KZD îndeplinește aceste criterii, ținând seama de normele concrete care reglementează procedura și structura acestei instituții.

27. Trebuie subliniat în această privință că nu se poate confirma calitatea de instanță a KZD numai prin referire la misiunea care i-a fost conferită prin dreptul Uniunii, aceea de organ creat în vederea promovării egalității de tratament și asigurării protecției juridice a victimelor discriminării (articolele 7 și 13 din Directiva 2000/43). Astfel, protecția juridică impusă prin Directiva 2000/43 trebuie asigurată

14 — CEB și CRB au avut același reprezentant în fața Curții și au depus observații scrise și orale comune.

15 — A se vedea printre altele Hotărârea din 6 iulie 2000, Abrahamsson și Anderson (C-407/98, Rec., p. I-5539), Hotărârea din 31 mai 2005, Syfait și alții („Syfait”, C-53/03, Rec., p. I-4609, punctul 29), Hotărârea din 18 octombrie 2007, Österreichischer Rundfunk (C-195/06, Rep., p. I-8817) și Hotărârea din 22 decembrie 2010, RTL Belgium (C-517/09, Rep., p. I-14093); a se vedea și Concluziile prezentate de avocatul general Jääskinen la 7 iunie 2012 în cauza Westbahn Management (C-136/11, punctele 26-30).

16 — A se vedea în special Hotărârea din 30 iunie 1966, Vaassen-Göbbels (61/65, Rec., p. 584), Hotărârea din 17 septembrie 1997, Dorsch Consult (C-54/96, Rec., p. I-4961, punctul 23), Hotărârea din 21 martie 2000, Gabalfrisa și alții (C-110/98-C-147/98, Rec., p. I-1577, punctul 33), Hotărârea Syfait (citată la nota de subsol 15, punctul 29), Hotărârea Österreichischer Rundfunk (citată la nota de subsol 15, punctul 19), Hotărârea RTL Belgium (citată la nota de subsol 15, punctul 36) și Hotărârea din 14 iunie 2011, Miles și alții (C-196/09, Rep., p. I-5105, punctul 37).

17 — A se vedea în special Hotărârea din 9 octombrie 1995, Job Centre (C-111/94, Rec., p. I-3361, punctul 9), Hotărârea din 30 noiembrie 2000, Österreichischer Gewerkschaftsbund (C-195/98, Rec., p. I-10497, punctul 25), Hotărârea Syfait (citată la nota de subsol 15, punctul 29), Hotărârea din 30 iunie 2005, Längst (C-165/03, Rec., p. I-5637, punctul 25) și Hotărârea din 27 aprilie 2006, Standesamt Stadt Niebüll (C-96/04, Rec., p. I-3561, punctele 13 și 14), precum și Ordonanța din 18 iunie 1980, Borker (138/80, Rec., p. 1975, punctul 4), Ordonanța din 5 martie 1986, Greis Unterweger (318/85, Rec., p. 955, punctul 4), Ordonanța din 26 noiembrie 1999, ANAS (C-192/98, Rec., p. I-8583, punctul 21) și Ordonanța din 24 martie 2011, Bengtsson (C-344/09, Rep., p. I-1999, punctele 18 și 19).

potrivit „unor proceduri judiciare sau administrative” [articolul 7 alineatul (1) din Directiva 2000/43] și nu se realizează, așadar, în mod necesar, exclusiv în fața instanțelor. În consecință, trebuie să se verifice în detaliu dacă KZD îndeplinește condițiile pe care dreptul Uniunii le impune în privința instanțelor unui stat membru.

28. Originea legală a KZD, caracterul său permanent și aplicarea normelor de drept de către aceasta nu ridică nicio problemă¹⁸. KZD îndeplinește și criteriul naturii contradictorii a procedurii¹⁹. În schimb, sunt foarte contestate independența KZD, caracterul obligatoriu al competenței acesteia și caracterul jurisdicțional al deciziilor sale.

a) Independența

29. Potrivit unei jurisprudențe constante, noțiunea de independență cuprinde două aspecte: un aspect extern și unul intern.

30. Aspectul extern al independenței presupune ca organismul care trebuie să se pronunțe să fie protejat de intervenții sau de presiuni exterioare susceptibile să pună în pericol independența membrilor săi în ceea ce privește judecarea litigiilor cu care sunt sesizați²⁰. În prezenta cauză nu există dubii în privința independenței externe a membrilor organului de decizie al KZD. Acestora li se aplică, prin analogie, normele privind independența judecătorilor prevăzute de Codul de procedură civilă bulgar²¹, astfel încât beneficiază de garanții comparabile cu cele recunoscute judecătorilor din instanțele ordinare bulgare.

31. În ceea ce privește aspectul intern al independenței, acesta este legat de noțiunea de imparțialitate și vizează echidistanța în raport cu părțile în litigiu și cu interesele lor din perspectiva obiectului acestuia²².

32. CEB și CRB consideră că KZD nu este imparțială din punct de vedere obiectiv²³, dată fiind structura sa și în special legătura care există între organul său de decizie și aparatul administrativ subordonat acestuia, precum și atribuțiile pe care le îndeplinește KZD.

33. Aceste susțineri nu sunt totuși deloc convingătoare.

34. Astfel, din punct de vedere funcțional, există o separație clară între organul de decizie al KZD și aparatul administrativ subordonat acestuia. Deși acest aparat administrativ poate întocmi rapoarte privind probleme legate de discriminare destinate și membrilor comisiei, din precizările furnizate de instanța de trimitere nu se poate concluziona totuși că aparatul administrativ ar fi asociat procesului decizional²⁴. Asistența juridică acordată victimelor discriminării face parte din misiunile KZD ca

18 — Cu privire la originea legală, a se vedea articolul 40 alineatul 1 din ZZZ, precum și articolele 2 și 3 din dispozițiile tranzitorii și finale ale ZZZ; cu privire la caracterul permanent, articolul 48 din ZZZ și articolul 5 din Regulamentul KZD; cu privire la aplicarea normelor de drept, articolul 47 punctele 1, 2 și 3 din ZZZ.

19 — Deși, potrivit jurisprudenței Curții, acesta nu este un criteriu absolut [a se vedea Hotărârea din 17 mai 1994, Corsica Ferries (C-18/93, Rec., p. I-1783, punctul 12), Hotărârea Dorsch Consult (citată la nota de subsol 16, punctul 31) și Hotărârea Standesamt Stadt Niebüll (citată la nota de subsol 17, punctul 13)].

20 — Hotărârea din 19 septembrie 2006, Wilson (C-506/04, Rec., p. I-8613, punctele 50 și 51) și Hotărârea RTL Belgium (citată la nota de subsol 15, punctul 39), precum și Ordonanța din 14 mai 2008, Pilato (C-109/07, Rep., p. I-3503, punctul 23); în același sens, Hotărârea Abrahamsson și Anderson (citată la nota de subsol 15, punctul 34).

21 — A se vedea articolul 61 alineatul 3 din ZZZ, care face trimitere la articolele 22-24 din Codul de procedură civilă bulgar.

22 — Hotărârile Wilson (citată la nota de subsol 20, punctul 52) și RTL Belgium (citată la nota de subsol 15, punctul 40); în același sens, Hotărârea Abrahamsson și Anderson (citată la nota de subsol 15, punctele 34-37) și Ordonanța Pilato (citată la nota de subsol 20, punctul 24).

23 — Cu privire la distincția dintre imparțialitatea obiectivă și cea subiectivă, a se vedea Hotărârea din 19 februarie 2009, Koldo Gorostiaga Atxalandabaso/Parlamentul European (C-308/07 P, Rep., p. I-1059, punctul 46).

24 — În mod contrar situației din cauzele Syfait și RTL Belgium (citate la nota de subsol 15), în cadrul KZD nu există „nicio legătură funcțională” între organul de decizie, pe de o parte, și aparatul administrativ subordonat, pe de altă parte. Spre deosebire de cauzele Syfait și RTL Belgium, membrii comisiei KZD nu se pronunță asupra unei propuneri făcute de administrație, ci independent de aceasta.

instituție²⁵, dar nu este furnizată de înșiși membrii comisiei, ci exclusiv de aparatul său administrativ. În plus, guvernul bulgar a explicat în ședință că asistența și consilierea victimelor discriminării se acordă numai în afara procedurilor pendinte. Nici membrii comisiei, nici administrația nu susțin vreuna dintre părți în cadrul unei proceduri de reclamație angajate în fața KZD. Dimpotrivă, membrii comisiei hotărăsc în mod obiectiv și independent asupra încălcărilor ZZD²⁶.

35. Simplul fapt că KZD a fost creată ca organ de aplicare a principiului egalității de tratament²⁷ nu implică în mod automat faptul că aceasta este de partea victimelor și, prin urmare, că este părtinitoare. Deși are drept misiune să vegheze la respectarea normelor legale prevăzute în ZZD, KZD își îndeplinește misiunea în calitate de organ de stat obiectiv și independent la fel ca o instanță, care trebuie să constate nu numai existența, ci și eventuala inexistență a unei discriminări atunci când este sesizată cu o reclamație.

36. Din aceste considerații, rezultă că KZD este suficient de independentă pentru a fi considerată o instanță în sensul articolului 267 TFUE.

b) Activitatea jurisdicțională

37. CEB și CRB susțin, de asemenea, că KZD nu exercită nicio activitate jurisdicțională. KZD nu ar fi un organ al puterii judecătorești, ci o autoritate administrativă, după cum o demonstrează misiunile care i-au fost încredințate, precum și faptul că aceasta figurează ca parte în procedura de atac ulterioară împotriva deciziilor sale²⁸, faptul că se poate sesiza din oficiu în caz de discriminare²⁹, că își poate anula deciziile cu acordul părților și că procedurile civile au prioritate în fața procedurilor inițiate în fața sa³⁰.

38. În acest context, trebuie să se observe mai întâi că exercitarea de către KZD a anumitor funcții administrative nu exclude calitatea sa de instanță. Astfel, Curtea a statuat în mod repetat că dreptul unui organism de a adresa întrebări preliminare trebuie să fie analizat atât prin prisma unor criterii structurale, cât și a unor criterii funcționale. Prin urmare, unul și același organism național poate fi calificat atât drept instanță, cât și drept organ administrativ, după cum exercită funcții jurisdicționale sau atribuții administrative într-un caz concret³¹. Prin urmare, este necesar să se stabilească natura specifică a atribuțiilor pe care KZD le exercită în contextul normativ concret în care este chemată să sesizeze Curtea³².

39. În speță, organul de decizie independent al KZD s-a adresat Curții în cadrul unei proceduri de reclamație. KZD a fost sesizată cu această reclamație de către o persoană care se pretinde victima unei discriminări și solicită să se verifice compatibilitatea măsurilor în litigiu cu ZZD. Acest control poate fi calificat, așadar, drept activitate jurisdicțională. Funcțiile administrative pe care organul administrativ subordonat membrilor comisiei le desfășoară într-un alt context, precum consilierea victimelor discriminării sau reprezentarea KZD în fața instanței superioare, nu prezintă relevanță pentru aprecierea caracterului jurisdicțional al unei proceduri de reclamație precum cea pe care domnul Belov a inițiat-o în speță.

25 — A se vedea articolul 47 punctul 9 din ZZD.

26 — A se vedea articolul 40 alineatul 1 din ZZD, precum și statutul și regulamentul KZD.

27 — Articolele 7 și 13 din Directiva 2000/43.

28 — A se vedea articolul 153 alineatul 1 din Codul de procedură administrativă bulgar.

29 — A se vedea articolul 50 punctul 2 din ZZD.

30 — Din articolul 52 alineatul 2 din ZZD rezultă că KZD nu inițiază o procedură atunci când constată că s-a formulat o acțiune în fața unei instanțe în aceeași cauză.

31 — Ordonanțele din 26 noiembrie 1999, ANAS (citată la nota de subsol 17, punctul 22) și RAI (C-440/98, Rec., p. I-8597, punctul 13), referitoare la Curtea de Conturi italiană (Corte dei conti). Situația juridică este comparabilă cu cea a instanțelor germane: a se vedea, pe de o parte, Hotărârea Längst (citată la nota de subsol 17) și, pe de altă parte, Hotărârea Standesamt Stadt Niebüll (citată la nota de subsol 17), precum și Ordonanța din 12 ianuarie 2010, Amiraik Berlin (C-497/08, Rep., p. I-101).

32 — Ordonanța ANAS (citată la nota de subsol 17, punctul 23).

40. În al doilea rând, nu are nicio importanță faptul că organul de decizie al KZD poate, teoretic, să inițieze din oficiu o procedură³³, deoarece, în orice caz, în speță KZD nu a acționat din proprie inițiativă, ci a fost sesizată cu o reclamație formulată de o persoană care se pretinde victima unei discriminări. Aspectul dacă, atunci când îndeplinește alte funcții decât cele în cadrul cărora a sesizat Curtea, organul de trimitere poate fi calificat drept instanță în sensul articolului 267 TFUE este irelevant pentru a aprecia dreptul acestuia de a adresa întrebări preliminare³⁴.

41. În al treilea rând, nici faptul că KZD poate impune intervenția forțată a unor terți în procedura de reclamație cu care au fost sesizați membrii comisiei nu înseamnă că aceasta nu ar avea calitatea de instanță. Astfel, intervenția forțată este un instrument des întâlnit și în procedurile în fața instanțelor administrative clasice³⁵.

42. În al patrulea rând, nici normele care reglementează raporturile dintre procedura în fața KZD și procedurile în fața instanțelor civile bulgare nu permit să se concluzioneze că KZD nu este o instanță. Contrar opiniei exprimate de CEB și de CRB, considerăm că aceste norme, care au făcut obiectul unor ample dezbateri în fața Curții, militează mai degrabă în favoarea dreptului KZD de a adresa întrebări preliminare decât împotriva acestuia.

43. Este adevărat că KZD nu se poate pronunța asupra unei reclamații în cazul în care instanțele civile bulgare sunt sesizate cu aceeași cauză³⁶. Această imposibilitate este însă numai expresia litispendenței, principiu general de drept procedural potrivit căruia o acțiune este inadmisibilă în cazul în care o altă instanță a fost deja sesizată cu o acțiune având același obiect³⁷. Faptul că acest principiu se aplică și în privința KZD este un argument în favoarea calității sale de instanță în sensul articolului 267 TFUE. Astfel, dacă o procedură precum acțiunea principală nu ar avea caracter jurisdicțional, nu ar fi necesar să se instituie o normă pentru situațiile de conexitate în fața instanțelor civile, deoarece în acest caz nu s-ar putea pune problema unei litispendențe.

44. Din informațiile pe care le deține Curtea nu rezultă că KZD și-ar pierde competența inclusiv în cazul unei proceduri inițiate *ulterior* în fața unei instanțe civile, respectiv că sesizarea KZD ar deține o „importanță mai redusă” decât sesizarea instanțelor civile. CEB și CRB au argumentat în acest sens, dar susținerile lor au rămas foarte vagi, chiar și la solicitarea de lămuriri cu privire la acest aspect adresată în cadrul ședinței, acestea fiind, în special, în imposibilitatea de a cita o prevedere legală concretă care să le susțină punctul de vedere. În absența unui element care să demonstreze contrariul, trebuie să se rețină că regula litispendenței se aplică în același mod, indiferent dacă într-un caz concret a fost sesizată mai întâi o instanță civilă bulgară sau KZD. Acesta reprezintă un argument în favoarea calității de instanță a KZD.

45. În sfârșit, împrejurarea că, cu acordul părților, KZD își poate anula sau modifica propriile hotărâri³⁸ nu demonstrează că această instituție nu ar avea calitatea de instanță. Autoritățile administrative își pot anula, în general, deciziile fără a avea acordul părților, fapt confirmat în privința dreptului bulgar de susținerile tuturor părților în cauză. În schimb, deciziile judecătorești pot fi anulate înainte de a rămâne definitive numai într-o procedură de atac, iar după ce au dobândit autoritate de lucru judecat numai în mod excepțional, prin redeschiderea procedurii. Faptul că, aparent, deciziile KZD pot fi modificate în condiții mai puțin restrictive este expresia unui „statut hibrid” pe care îl are organul de

33 — A se vedea articolul 50 punctul 2 din ZZD; din explicațiile furnizate de Comisia Europeană în ședință rezultă că numai 1 % din procedurile în fața KZD sunt rezultatul unei anchete desfășurate din oficiu.

34 — A se vedea Ordonanța ANAS (citată la nota de subsol 17, punctul 23).

35 — A se vedea în această privință, de exemplu, articolul 65 din Codul de procedură administrativă german (Verwaltungsgerichtsordnung).

36 — A se vedea articolul 52 alineatul 2 din ZZD.

37 — A se vedea în acest sens din jurisprudența instanțelor Uniunii, Hotărârea din 22 septembrie 1988, Franța/Parlamentul European (358/85 și 51/86, Rec., p. 4821, punctul 12), Hotărârea din 24 noiembrie 2005, Italia/Comisia (C-138/03, C-324/03 și C-431/03, Rec., p. I-10043, punctul 64), și Hotărârea din 9 iunie 2011, Diputación Foral de Vizcaya/Comisia (C-465/09 P-C-470/09 P, punctul 58).

38 — A se vedea articolul 62 alineatul 2 din ZZD.

decizie al KZD, care se situează între o autoritate administrativă clasică și o instanță clasică. Decisiv este totuși faptul că o modificare a unei decizii a KZD într-o procedură de reclamație este posibilă numai cu acordul *ambelor* părți. În definitiv, posibilitatea de modificare poate fi considerată expresia principiului disponibilității în sens larg din procedura judiciară³⁹.

c) Caracterul obligatoriu al competenței

46. CEB și CRB susțin totodată că în cazul procedurilor de reclamație în fața KZD nu este vorba despre o competență cu caracter obligatoriu, deoarece, potrivit articolului 71 din ZZD, în caz de discriminare persoana interesată are posibilitatea de a se adresa și unei instanțe civile. Având în vedere că sesizarea KZD nu reprezintă singura posibilitate de contestație în caz de discriminare, nu este îndeplinit criteriul caracterului obligatoriu al competenței.

47. În Hotărârea Dorsch Consult, Curtea a trebuit să se pronunțe, printre altele, cu privire la noțiunea de competență obligatorie. În acea hotărâre, Curtea a făcut distincția între „obligatoriu” în sensul că există o singură cale de atac posibilă și „obligatoriu” în sensul că organul sesizat pronunță decizii cu forță obligatorie⁴⁰. În orice caz, Curtea nu a fost chemată să precizeze în mod clar dacă ar trebui să se acorde prioritate uneia dintre cele două interpretări, deoarece în acel caz competența organului respectiv era „obligatorie” în ambele privințe. Prezenta cauză oferă, așadar, Curții posibilitatea să își precizeze jurisprudența cu privire la acest aspect.

48. Astfel cum a susținut Comisia Europeană în cauza Dorsch Consult⁴¹, precum și în ședința desfășurată în prezenta cauză, considerăm că prin „obligatoriu” trebuie să se înțeleagă exclusiv caracterul obligatoriu al deciziilor organului de trimitere. În cazul în care competența ar înceta să mai fie obligatorie pentru simplul fapt că există și alte căi de atac, atunci, strict vorbind, nicio instanță civilă clasică nu ar putea sesiza Curtea cu o cerere de pronunțare a unei hotărâri preliminare într-un caz precum cel de față, pentru că ar exista o altă cale de atac decât acțiunea în fața instanței, mai precis procedura de reclamație în fața KZD⁴². Acest lucru ar avea consecința paradoxală că niciunul dintre organele bulgare competente să judece acțiuni întemeiate pe ZZD nu ar avea dreptul să adreseze Curții întrebări preliminare privind interpretarea Directivei 2000/43.

49. Prin urmare, singurul criteriu logic ar putea fi acela ca o decizie pronunțată de KZD într-o procedură de reclamație să aibă forță obligatorie pentru părți. Această situație se regăsește în prezenta cauză. Astfel cum a arătat guvernul bulgar și după cum rezultă din articolele 69 și 82 din ZZD, deciziile KZD au forță de lucru judecat, sunt obligatorii pentru părți, iar nerespectarea lor se sancționează cu amendă.

50. În concluzie, apreciem că KZD ar trebui să fie considerată o instanță în sensul articolului 267 TFUE.

2. Cu privire la pretinsul caracter ipotetic al întrebărilor preliminare

51. CEB și CRB susțin totodată că a doua și a șasea întrebare preliminară ar fi ipotetice, deoarece privesc o discriminare, respectiv o hărțuire directă. Din moment ce în speță este vorba despre o discriminare indirectă, ar fi admisibile numai întrebările care privesc această formă de discriminare.

39 — Principiul disponibilității conform căruia părțile determină începerea, încetarea și cadrul unei proceduri este recunoscut în numeroase coduri de procedură (civilă) din statele membre și permite părților, de exemplu, să renunțe la judecată prin încheierea unei tranzacții. Posibilitatea părților de a renunța de comun acord la o hotărâre, chiar și după pronunțarea acesteia, se bazează în definitiv pe aceeași înțelegere a lucrurilor.

40 — Hotărârea Dorsch Consult (citată la nota de subsol 16, punctele 28 și 29).

41 — Hotărârea Dorsch Consult (citată la nota de subsol 16, punctul 27).

42 — În observațiile scrise, CEB și CRB se referă la decizia Varhoven administrativen sad din 27 octombrie 2010, în care instanța respectivă a subliniat echivalența celor două căi de atac. Totuși, spre deosebire de KZD, o instanță civilă poate acorda daune interese.

52. Este adevărat că măsura în litigiu nu poate constitui în același timp o discriminare directă și o discriminare indirectă. KZD, în calitatea sa de instanță de trimitere, trebuie să stabilească pe baza aprecierii tuturor faptelor despre ce formă de discriminare este vorba în circumstanțele speței. Or, KZD solicită tocmai o interpretare a formelor de discriminare pentru a putea stabili despre care formă este vorba în speță. În cazul în care cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare ar fi declarată admisibilă în privința unei singure forme de discriminare, Curtea ar trebui să anticipeze aprecierea situației de fapt, apreciere care revine KZD, și, în plus, ar putea să furnizeze un răspuns inutil.

53. Totuși, în măsura în care în cadrul aprecierii juridice unele întrebări sau unele părți ale acestora se vor dovedi într-adevăr ipotetice sau superflue, nu le vom aborda în propunerile de răspuns.

3. Concluzie intermediară

54. Așadar, cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare este în întregime admisibilă.

B – *Aprecierea conținutului întrebărilor preliminare*

55. KZD a formulat o serie de întrebări extrem de detaliate pentru a obține precizări cu privire la întinderea principiului egalității de tratament în raport cu originea etnică a persoanelor și cu privire la condițiile pe care trebuie să le îndeplinească probele într-un caz de discriminare. Se impune realizarea unui rezumat al anumitor părți ale întrebărilor adresate de KZD pentru a putea răspunde la cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare.

1. Domeniul de aplicare al Directivei 2000/43 (prima întrebare preliminară)

56. Prin intermediul primei întrebări preliminare, KZD urmărește să se stabilească dacă o situație de fapt precum cea în cauză în acțiunea principală intră în domeniul de aplicare al Directivei 2000/43. Aceasta solicită în mod concret o interpretare a articolului 3 alineatul (1) litera (h) din directivă, care privește accesul la bunuri și servicii și furnizarea acestora, la dispoziția publicului. Părțile nu sunt de acord asupra aspectului dacă, în afară de aprovizionarea cu energie electrică ca atare, în domeniul de aplicare al directivei intră și furnizarea de contoare de energie electrică.

57. Guvernul bulgar, CEB și CRB susțin o interpretare restrictivă a domeniului de aplicare al directivei. Uniunea nu ar avea competența de a institui norme privind contoarele de energie electrică. În opinia lor, din domeniul de aplicare al dreptului Uniunii ar face parte numai crearea unei piețe interne a energiei electrice și îmbunătățirea funcționării acesteia. Totuși, furnizarea contoarelor de energie electrică nu ar fi o măsură necesară în acest scop, astfel încât, în temeiul restricției enunțate la articolul 3 alineatul (1) prima teză din Directiva 2000/43, potrivit căruia aceasta se aplică „în limitele competențelor conferite [Uniunii]”, prezenta cauză nu ar intra în domeniul de aplicare al directivei. Pe de altă parte, furnizarea contoarelor de energie electrică se realizează cu titlu gratuit, astfel încât nu ar reprezenta o prestare de servicii în sensul directivei, deoarece nu se realizează în schimbul unei sume de bani. Totodată, potrivit CEB și CRB, accesul la contoarele de energie electrică nu poate fi asimilat furnizării de curent electric. Articolul 3 alineatul (1) litera (h) din Directiva 2000/43 privește doar aprovizionarea cu energie electrică ca atare, iar nu punerea la dispoziție a contoarelor.

58. Această argumentație este incorectă.

59. Aprovizionarea cu energie electrică reprezintă ca atare o prestare de servicii care, în temeiul articolului 3 alineatul (1) litera (h) din Directiva 2000/43, face parte dintre domeniile în care este interzisă orice discriminare pe motiv de rasă sau de origine etnică. Este cert și faptul că CRB a pus la dispoziția clienților săi contoare de energie electrică și că, prin urmare, acestea fac parte integrantă din condițiile generale în care clienții achiziționează energia electrică în prezenta cauză.

60. Or, tocmai aceste condiții generale definesc prestarea de servicii de „aprovizionare cu energie electrică” în speță. Aceste componente individuale nu pot fi considerate separat unele de altele. Nu se poate pretinde în mod convingător că numai aprovizionarea cu energie electrică ca atare ar trebui să fie asigurată fără discriminare și că tot ce depășește aceasta, în special clauzele specifice din condițiile de furnizare, nu intră în domeniul de aplicare al directivei.

61. Să ne imaginăm că o întreprindere de transport public pune la dispoziția pasagerilor scaune diferite în funcție de sex, de culoarea pielii sau de originea etnică. Deși s-ar asigura transportul tuturor pasagerilor și, prin urmare, s-ar presta serviciul de transport ca atare, ar fi totuși evident că împrejurările concrete în care s-ar asigura transportul nu ar fi aceleași.

62. Scopul Directivei 2000/43 este tocmai acela de a asigura protecția împotriva discriminării în cel mai eficient mod și de a garanta astfel un înalt nivel de protecție⁴³. Eficacitatea practică a interdicției oricărei discriminări ar fi compromisă dacă domeniile de protecție ar fi reduse la aspectul lor esențial. În cazul în care materiile enumerate la articolul 3 din directivă sunt interpretate în mod restrictiv, protecția împotriva discriminării ar fi redusă la nivelul minim, ceea ce ar fi incompatibil cu obiectivul directivei menționat mai sus.

63. În definitiv, Directiva 2000/43 este expresia specifică a principiului general al egalității de tratament, care este unul dintre principiile fondatoare ale dreptului Uniunii și care, în conformitate cu articolele 20 și 21 din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, se bucură de protecție ca drept fundamental. Inclusiv pentru acest motiv, domeniul său de aplicare nu poate fi definit în mod restrictiv⁴⁴.

64. Prin urmare, într-un caz precum cel în discuție în acțiunea principală, domeniul de aplicare al Directivei 2000/43 include nu numai aprovizionarea cu energie electrică, ci și condițiile în care se asigură aceasta, care cuprind și punerea la dispoziție a contoarelor⁴⁵.

65. Nu se poate susține că aceste contoare sunt utilizate gratuit de către consumatori, iar directiva privește numai prestările de servicii cu titlu oneros. Astfel, furnizarea de curent electric, principalul obiect al contractului de prestări de servicii, se asigură în schimbul unei sume de bani și se poate considera că în prețul curentului electric este inclus costul contoarelor și că acesta din urmă se repercutează astfel, în mod indirect, asupra consumatorilor. După cum s-a arătat mai sus, aprovizionarea cu energie electrică și punerea la dispoziție a unui contor sunt indisolubile. Care ar fi utilitatea unui contor dacă nu s-ar furniza energia electrică? Punerea la dispoziție a unui contor nu este, așadar, o prestare de servicii autonomă, ci face parte din „aprovizionarea cu energie electrică” ca prestație globală.

43 — A se vedea considerentul (28) al Directivei 2000/43, potrivit căruia scopul directivei este de „a asigura în toate statele membre un înalt nivel comun de protecție împotriva discriminării”.

44 — A se vedea în acest sens Hotărârea din 12 mai 2011, Runevič-Vardyn și Wardyn (C-391/09, Rep., p. I-3787, punctul 43).

45 — A se vedea și condițiile contractuale generale ale CEB, care, la articolul 3 alineatul 2 arată că aprovizionarea cu energie electrică se asigură cu respectarea, printre altele, a principiului egalității de tratament, iar la articolul 10 alineatul 1 arată că aprovizionarea cu energie electrică este garantată fiecărui consumator din aria de acoperire în aceleași condiții și fără discriminare. Și în condițiile contractuale generale ale CRB se regăsește, la articolul 3, regula că aprovizionarea cu energie electrică trebuie să se asigure cu „respectarea principiului egalității”.

66. În sfârșit, în ceea ce privește competențele Uniunii prevăzute la articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2000/43, este suficient să se amintească faptul că legiuitorul Uniunii are competența de a reglementa piața internă a energiei electrice⁴⁶. De altfel, acesta și-a exercitat competența în cauză – fără ca acest aspect să fie decisiv în speță – în mai multe rânduri, în special prin instituirea de norme privind informarea consumatorilor finali cu privire la consumul propriu de energie electrică, și a menționat cu această ocazie, în mod expres, contoarele⁴⁷.

67. În concluzie, propunem Curții să răspundă la prima întrebare preliminară că o situație de fapt precum cea în cauză în acțiunea principală se încadrează în domeniul de aplicare al Directivei 2000/43.

2. Inexistența unei condiții de încălcare a unor drepturi sau interese prevăzute în mod expres prin lege (a doua-a patra întrebare)

68. Prin intermediul celei de a doua și al celei de a patra întrebări, KZD solicită să se stabilească dacă există discriminare în sensul Directivei 2000/43 numai atunci când sunt încălcate drepturi sau interese prevăzute în mod expres de lege sau dacă există discriminare indiferent de existența unei astfel de încălcări. În cazul în care directiva nu presupune încălcarea unor drepturi sau interese prevăzute în mod expres de lege, se pune întrebarea dacă o dispoziție națională care prevede o astfel de condiție este compatibilă cu directiva.

69. Această întrebare a fost adresată în contextul în care, potrivit definițiilor legale din dreptul bulgar, mai precis potrivit articolului 1 punctul 7 din dispozițiile de completare a ZZD⁴⁸, un „tratament mai puțin favorabil” există numai atunci când sunt încălcate, direct sau indirect, drepturile sau interesele prevăzute în mod expres de lege. CEB se întemeiază pe aceste dispoziții, susținând că consumatorii nu ar avea dreptul de a le fi instalat în mod gratuit un contor de energie electrică, iar în lipsa unui drept încălcat nu ar exista nici discriminare.

70. Articolul 2 alineatul (2) din Directiva 2000/43 enunță condițiile pentru existența unei discriminări. Potrivit literei (a), se consideră că are loc o discriminare directă „atunci când o persoană este tratată mai puțin favorabil decât a fost sau ar fi o altă persoană, într-o situație comparabilă, pe baza rasei sau originii etnice”. Inegalitatea de tratament care stă la baza acesteia se întemeiază așadar în mod direct pe rasă sau pe originea etnică. În schimb, potrivit literei (b), se consideră că are loc o discriminare indirectă „atunci când o dispoziție, un criteriu sau o practică aparent neutră pune o persoană, de o anumită rasă sau origine etnică, într-o situație specială dezavantajoasă, în comparație cu alte persoane”.

71. Din modul de redactare a Directivei 2000/43, rezultă că niciuna dintre cele două forme de discriminare nu este condiționată de încălcarea unor drepturi sau interese prevăzute în mod expres de lege. Ceea ce prezintă importanță este existența unui tratament mai puțin favorabil sau dezavantajos, indiferent de cauza care a determinat acest tratament sau această situație dezavantajoasă, de aspectul dacă au fost încălcate drepturi sau interese și, dacă au fost încălcate, care sunt acestea. Mai mult, existența unei discriminări nu presupune existența unei victime concrete⁴⁹.

46 — Articolul 53 alineatul (2) TFUE, articolul 62 TFUE și articolul 114 TFUE [fostul articol 47 alineatul (2) CE și fostele articole 55 CE și 95 CE].

47 — Articolul 3 alineatul (7) coroborat cu primul paragraf literele (h) și (i) din anexa I la Directiva 2009/72, și articolul 13 alineatul (1) punctul 1 și considerentul (29) ultima teză din Directiva 2006/32.

48 — Dopalnitelni razporedbi.

49 — Hotărârea din 10 iulie 2008, Feryn (C-54/07, Rep., p. I-5187, punctul 25).

72. Așadar, pentru existența unei discriminări este suficient ca un grup de persoane sau o persoană să fie tratat(ă) mai puțin favorabil decât este, a fost sau ar fi tratată o altă persoană sau un grup de persoane. Instituirea unor condiții suplimentare, neprevăzute de Directiva 2000/43, ar fi incompatibilă cu nivelul de protecție ridicat vizat de legiuitorul Uniunii.

73. În plus, trebuie să se considere că, dacă Directiva 2000/43 ar fi impus existența încălcării unor drepturi, acest lucru ar fi fost stabilit în mod expres, astfel cum se prevede, de exemplu, în privința apărării drepturilor, la articolul 7 alineatul (1). Rezultă, *per a contrario*, că pentru existența unei discriminări nu este necesară o anumită formă de încălcare a unor drepturi sau interese.

74. Din moment ce Directiva 2000/43 nu presupune încălcarea unor drepturi prevăzute în mod expres de lege, este indiferent dacă consumatorii au sau nu au dreptul de acces la contoare de energie electrică gratuite, fie în temeiul dreptului național, fie în temeiul dreptului Uniunii.

75. În aceste condiții, se pune întrebarea dacă dispozițiile de drept național care condiționează existența unei discriminări de încălcarea unor drepturi sau interese prevăzute în mod expres de lege sunt conforme cu dreptul Uniunii.

76. La această întrebare se impune un răspuns negativ. Astfel, Directiva 2000/43 urmărește să stabilească condiții minime pentru aplicarea principiului egalității de tratament și pentru combaterea discriminării. Deși lasă în mod expres posibilitatea statelor membre de a introduce sau de a menține dispoziții mai favorabile pentru persoanele interesate decât cele stabilite de dreptul Uniunii⁵⁰, totuși, dispozițiile naționale mai puțin favorabile pentru acestea și care s-ar situa sub nivelul condițiilor minime impuse prin dreptul Uniunii ar fi incompatibile cu directiva. Tocmai acesta ar fi efectul pe care l-ar avea o normă care să impună existența încălcării unor drepturi sau interese prevăzute în mod expres de lege ca o condiție internă suplimentară pentru constatarea existenței unei discriminări.

77. Cu privire la ultima parte a celei de a patra întrebări, prin intermediul căreia KZD solicită să se stabilească cum trebuie să procedeze o instanță națională în caz de incompatibilitate a dispozițiilor bulgare cu Directiva 2000/43, este suficientă o trimitere la jurisprudența constantă a Curții: în măsura posibilului, în acțiunea principală dispozițiile de drept național trebuie interpretate și aplicate conform directivei. La aplicarea dreptului intern, instanțele naționale sunt obligate, în măsura posibilului, să interpreteze dispozițiile acestuia în lumina textului și a finalității directivei în cauză pentru a atinge rezultatul urmărit de aceasta⁵¹. Instanțele naționale au obligația să facă tot ce ține de competența lor, luând în considerare ansamblul dreptului intern și aplicând metodele de interpretare recunoscute de acesta, pentru a garanta efectivitatea deplină a directivei în discuție și pentru a identifica o soluție conformă cu finalitatea urmărită de aceasta⁵².

78. Din informațiile de care dispune Curtea nu rezultă că în acțiunea principală ar fi exclus ca dispozițiile aplicabile din dreptul bulgar, mai precis cele ale ZZD, să fie interpretate și aplicate conform Directivei 2000/43.

50 — A se vedea articolul 6 alineatul (1) și considerentul (25) al Directivei 2000/43.

51 — Jurisprudență constantă: a se vedea, printre multe altele, Hotărârea din 13 noiembrie 1990, Marleasing (C-106/89, Rec., p. I-4135, punctul 8), Hotărârea din 5 octombrie 2004, Pfeiffer și alții (C-397/01-C-403/01, Rec., p. I-8835, punctul 113), Hotărârea din 15 aprilie 2008, Impact (C-268/06, Rep., p. I-2483, punctul 98), Hotărârea din 19 ianuarie 2010, Küçükdeveci (C-555/07, Rep., p. I-365, punctul 48) și Hotărârea din 24 ianuarie 2012, Dominguez (C-282/10, punctul 24).

52 — A se vedea în această privință jurisprudența citată la nota de subsol 51, Hotărârile Pfeiffer și alții (punctele 115-119), Impact (punctul 101) și Dominguez (punctul 27). În același sens, Hotărârea din 10 aprilie 1984, von Colson și Kamann (14/83, Rec., p. 1891, punctul 28: „în măsura în care dreptul național îi recunoaște o marjă de apreciere”).

79. În cazul în care KZD ajunge totuși la concluzia că o interpretare și o aplicare a dreptului bulgar conforme cu directiva nu sunt posibile, ar trebui să se rețină că domnul Belov nu poate invoca împotriva întreprinderilor CEB și CRB drepturi izvorâte în mod direct din Directiva 2000/43, deoarece o directivă nu poate, prin ea însăși, să creeze drepturi și obligații în sarcina unui particular și, prin urmare, nu poate fi invocată ca atare⁵³.

80. Interdicția oricărei discriminări bazate pe rasă și pe origine etnică este însă un principiu general al dreptului Uniunii, consacrat în dreptul primar la articolul 21 din Carta drepturilor fundamentale și pe care Directiva 2000/43 nu face decât să îl concretizeze⁵⁴ – tot astfel cum Directiva 2000/78 procedează în privința discriminării pe motive de vârstă sau de orientare sexuală⁵⁵, ceea ce nu este cazul, de exemplu, în privința dreptului la concediu anual plătit⁵⁶.

81. În raporturile juridice de natura celui în cauză în acțiunea principală, în care se confruntă consumatorii cu furnizorii de servicii publice, principiul egalității de tratament are o importanță deosebită. Asemenea raporturilor de muncă, aceste raporturi juridice se caracterizează printr-un dezechilibru structural între părți.

82. Cel puțin în astfel de situații pare justificat ca normele de drept național care se opun interdicției discriminării consacrate ca drept fundamental să nu fie aplicate nici între particulari. Aceasta cu atât mai mult cu cât, într-o situație precum cea din speță, dreptul fundamental nu se adresează în mod direct particularului, ci este utilizat numai ca un criteriu de control al legalității dreptului intern.

83. În concluzie, existența unei discriminări directe sau indirecte în sensul articolului 2 alineatul (2) din Directiva 2000/43 nu este condiționată de încălcarea unor drepturi sau interese prevăzute în mod expres de lege. Este suficient în acest sens orice comportament prin care o persoană este tratată mai puțin favorabil decât o altă persoană, pe baza rasei sau originii etnice sau prin care persoanele de o anumită rasă sau aparținând unui anumit grup etnic sunt puse într-o situație specială dezavantajoasă. Sunt incompatibile cu Directiva 2000/43 dispozițiile naționale care condiționează constatarea existenței unei discriminări de încălcarea unor drepturi sau interese prevăzute în mod expres de lege. Instanța națională este obligată în această privință să interpreteze dreptul național conform dreptului Uniunii, iar în cazul în care o astfel de interpretare nu este posibilă, să nu aplice dispozițiile naționale care încalcă interdicția de discriminare consacrată ca drept fundamental.

84. În aceste condiții, este superfluu să se răspundă la cea de a treia întrebare preliminară.

3. Condiții în materie de probe și eventuala justificare a discriminării (a cincea și a șasea întrebare preliminară)

85. Cea de a cincea și cea de a șasea întrebare se referă, pe de o parte, la dispozițiile privind sarcina probei în vederea constatării existenței unei discriminări, prevăzute la articolul 8 din Directiva 2000/43. În al doilea rând, KZD solicită, în esență, să se stabilească dacă modalitățile de instalare a contoarelor de energie electrică în cele două cartiere de romi, prezentate mai sus, reprezintă, în circumstanțele concrete ale acțiunii principale, o discriminare în sensul directivei și, dacă este cazul, despre ce fel de discriminare este vorba, precum și dacă o eventuală discriminare poate fi justificată.

53 — Hotărârea din 14 iulie 1994, Faccini Dori (C-91/92, Rec., p. I-3325, punctul 20); a se vedea în plus Hotărârile Pfeiffer și alții (punctul 108), Küçükdeveci (punctul 46) și Dominguez (punctul 37), citate la nota de subsol 51.

54 — A se vedea în acest sens Hotărârea Runevič-Vardyn și Wardyn (citată la nota de subsol 44, punctul 43).

55 — Jurisprudența referitoare la Directiva 2000/78 poate să fie transpusă așadar pur și simplu în privința Directivei 2000/43; a se vedea Hotărârea din 22 noiembrie 2005, Mangold (C-144/04, Rec., p. I-9981, punctele 74 și 75), Hotărârea Küçükdeveci (citată la nota de subsol 51, punctele 51 și 53) și Hotărârea din 10 mai 2011, Römer (C-147/08, Rep., p. I-3591, punctul 59).

56 — În cauza Dominguez (citată la nota de subsol 51) referitoare la concediul anual plătit nu era vorba despre o formă a principiului general al egalității de tratament în sensul articolului 21 din Carta drepturilor fundamentale, ci despre un drept consacrat la articolul 31 alineatul (2) din Carta drepturilor fundamentale sub titlul „Solidaritate”.

a) Răsturnarea sarcinii probei [articolul 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43]

86. Articolul 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43 prevede că „atunci când o persoană care se consideră nedreptățită prin nerespectarea principiului egalității de tratament prezintă [...] fapte pe baza cărora se poate prezuma că a avut loc o discriminare directă sau indirectă, pârâtul să fie obligat să dovedească faptul că nu a avut loc o încălcare a principiului egalității de tratament”.

87. În acest context, KZD urmărește să afle dacă faptele stabilite trebuie să permită să se ajungă la „concluzia” că există o discriminare sau dacă este suficientă simpla prezumție a existenței unei discriminări. Potrivit mențiunilor făcute de KZD, există deosebiri între diferitele versiuni lingvistice ale Directivei 2000/43. Versiunea bulgară ar impune prezentarea de fapte „care să permită să se ajungă la concluzia” că a avut loc o discriminare, în timp ce versiunile în limbile germană și engleză impun numai ca faptele să fundamenteze „ipoteza” sau „prezumția” existenței unei discriminări. O „concluzie” privind existența unei discriminări nu ar putea fi însă adoptată decât dacă există un grad de certitudine mai ridicat decât în cazul unei simple „ipoteze” sau „prezumții”. În jurisprudența bulgară, dispoziția aplicabilă din ZZD ar fi fost invocată până în prezent ca un criteriu în materie de probe care impune un grad de certitudine deosebit de ridicat. Acest grad de certitudine ar depăși simpla prezumție sau îndoială și s-ar apropia foarte mult de dovada completă a discriminării. Întrebarea adresată de KZD este așadar care este gradul de precizie impus autorului reclamației pentru a putea susține că a avut loc o discriminare.

88. Versiunile lingvistice ale articolul 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43 pe care le-am comparat⁵⁷ impun toate numai existența unei „prezumții” de discriminare⁵⁸, iar nu o „concluzie” certă în acest sens. De altfel, și considerentul (21) al directivei prevede că sarcina probei este răsturnată dacă se poate deduce că a avut loc o discriminare⁵⁹. În plus, în observațiile prezentate, Comisia Europeană a explicat că nici chiar versiunea bulgară a Directivei 2000/43 nu impune un grad de certitudine mai ridicat, deoarece această versiune lingvistică prevede, la rândul său, numai ca faptele să „poată conduce la concluzia” că a avut loc o discriminare.

89. Acest lucru corespunde prevederilor legale referitoare la cazurile de discriminare pe motive de sex. Curtea a statuat cu privire la articolul 4 alineatul (1) din Directiva 97/80/CE⁶⁰, care este aproape identic cu articolul 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43, precum și cu articolul 10 alineatul (1) din Directiva 2000/78⁶¹, că sarcina probei este întotdeauna răsturnată în cazul în care reclamantul demonstrează fapte care să creeze aparența unei discriminări⁶².

57 — A se vedea astfel versiunea germană („Tatsachen glaubhaft machen, die ... vermuten lassen”), versiunea greacă („προσάγει ... πραγματικά περιστατικά, από τα οποία τεκμαίρεται”), versiunea engleză („establish ... facts from which it may be presumed”), versiunea spaniolă („alegue ... hechos que permitan presumir”), versiunea franceză („établit ... des faits qui permettent de présumer”), versiunea italiană („espongono ... fatti dai quali si può presumere”), versiunea neerlandeză („feiten aanvoeren die ... kunnen doen vermoeden”), versiunea polonă („przedstawia ... fakty, z których można domniemywać”), versiunea portugheză („apresentar ... elementos de facto constitutivos da presunção”) și versiunea suedeză („lägger fram fakta som ger anledning att anta”) a articolului 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43.

58 — În același sens, Hotărârea Feryn (citată la nota de subsol 49, punctul 30).

59 — În același sens sunt formulate alte numeroase versiuni lingvistice ale considerentului (21) al Directivei 2000/43: „a prima facie case of discrimination” (engleză), „Όταν πιθανολογείται διακριτική μεταχείριση” (greacă), „una presunta discriminacion” (spaniolă), „une présomption de discrimination” (franceză), „una presunzione di discriminazione” (italiană), „domniemani[e] dyskryminacji” (polonă) „presumível discriminação” (portugheză) și „ett prima facie-fall av diskriminering” (suedeză).

60 — Directiva 97/80/CE a Consiliului din 15 decembrie 1997 privind sarcina probei în cazurile de discriminare pe motive de sex (JO L 14, p. 6, Ediție specială, 05/vol. 5, p. 32).

61 — Hotărârea din 19 aprilie 2012, Meister (C-415/10, punctul 35); a se vedea de asemenea Concluziile avocatului general Poiares Maduro prezentate la 12 martie 2008 în cauza Feryn (citată la nota de subsol 49, punctul 22).

62 — Hotărârea din 10 martie 2005, Nikoloudi (C-196/02, Rec., p. I-1789, punctul 74 coroborat cu punctul 68); a se vedea în același sens Hotărârea din 21 iulie 2011, Kelly (C-104/10, Rep., p. I-6813, punctul 30). În mod similar, în legătură cu situația juridică anterioară Directivei 97/80, Hotărârea din 30 martie 2000, JämO (C-236/98, Rec., p. I-2189, punctul 53): „într-un caz de discriminare aparentă”.

90. Această jurisprudență poate fi transpusă fără probleme în privința reglementării care interesează în speță⁶³. Orice altă interpretare restrictivă a articolului 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43 ar periclita eficacitatea practică a acestuia și ar conduce la lipsirea de conținut a normei referitoare la răsturnarea sarcinii probei. Fără o astfel de răsturnare a sarcinii probei, s-ar aplica în cele din urmă normele obișnuite în materie de sarcină a probei, astfel încât persoana care se pretinde victima unei discriminări ar trebui să prezinte și să dovedească toate faptele necesare care să îi fundamenteze susținerea și să permită constatarea existenței unei discriminări cu suficientă certitudine.

91. Răsturnarea sarcinii probei s-a prevăzut tocmai pentru a evita astfel de dificultăți și pentru a ameliora situația potențialei victime a discriminării. Aceasta este menită să întărească poziția pretinsei victime. O practică națională precum cea descrisă de KZD ar contraveni acestei finalități, deoarece obligarea reclamantului să prezinte și să dovedească faptele care permit să se concluzioneze cu certitudine în sensul existenței unei discriminări ar corespunde, în definitiv, unei repartizări normale a sarcinii probei. Articolul 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43 nu ar îmbunătăți în niciun fel situația procesuală a pretinsei victime a discriminării.

92. Interpretarea pe care am dat-o articolului 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43 nu încalcă principiul procesului echitabil în detrimentul CEB și CRB. Prin introducerea regulii răsturnării sarcinii probei în toate directivele antidiscriminare, legiuitorul a optat pentru o soluție care să realizeze un echilibru just între interesele victimei unei discriminări și interesele celeilalte părți în litigiu⁶⁴. De altfel, regula menționată modifică sarcina probei care revine pretinsei victime a discriminării, dar nu o înlătură complet.

93. Cu siguranță, în prezenta speță răsturnarea sarcinii probei are ca efect obligarea CEB și CRB să prezinte instanței de trimitere explicațiile care justifică decizia comercială adoptată, probabil, cu multă vreme în urmă, de a instala contoarele de energie electrică în cartierele de romi în altă modalitate decât cea utilizată în mod normal în Bulgaria. Această obligație de prezentare a informațiilor este de fapt logică, pentru că respectivele informații fac parte din domeniul de competență și din sfera de răspundere a acestor întreprinderi sau a întreprinderilor cărora le-au succedat. În plus, întreprinderea de distribuție a precizat în acțiunea principală că motivele care au stat la baza acestei modalități deosebite de instalare a contoarelor de energie electrică în cele două cartiere vizate sunt „general cunoscute”⁶⁵, astfel încât întreprinderea respectivă nu ar trebui să aibă dificultăți în a furniza explicațiile care justifică aceste măsuri.

94. Prin urmare, pentru ca sarcina probei să fie răsturnată în temeiul articolului 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43 este suficient ca persoanele care se consideră nedreptățite prin nerespectarea principiului egalității de tratament să prezinte fapte pe baza cărora să se creeze aparența unei discriminări.

b) Natura discriminării [articolul 2 alineatul (2) din Directiva 2000/43]

95. KZD este cea care trebuie să aprecieze dacă împrejurări precum cele descrise în a doua parte a celei de a cincea întrebări sunt de natură să creeze aparența unei discriminări, deoarece această instituție are obligația de a stabili și de a califica faptele, precum și de a aplica dreptul în cauza cu care este sesizată⁶⁶. Curtea poate furniza KZD toate elementele utile care o pot ajuta să soluționeze

63 — A se vedea în acest sens Hotărârea Meister (citată la nota de subsol 61, punctele 34-40).

64 — În acest sens, Concluziile avocatului general Mengozzi din 12 ianuarie 2012 în cauza Meister (citată la nota de subsol 61, punctul 22).

65 — A se vedea întrebarea preliminară 5) punctul 5.3 litera c).

66 — A se vedea considerentul (15) al Directivei 2000/43: „Aprecierea elementelor din care se poate deduce dacă a avut loc o discriminare directă sau indirectă este sarcina autorității judiciare naționale sau a unei alte autorități naționale competente, în concordanță cu legislația internă și cu practicile naționale”. Aceasta corespunde jurisprudenței constante a Curții din procedurile preliminare; a se vedea, printre multe altele, Hotărârea din 1 iulie 2008, MOTOE (C-49/07, Rep., p. I-4863, punctul 30), Hotărârea din 8 septembrie 2010, Winner Wetten (C-409/06, Rep., p. I-8015, punctul 49) și Hotărârea Kelly (citată la nota de subsol 62, punctul 31).

acțiunea principală⁶⁷. Curtea trebuie să furnizeze astfel de elemente, date fiind îndoielile exprimate de KZD în această privință în ordonanța de trimitere, în care a amintit jurisprudența restrictivă a instanței supreme administrative bulgare în cazuri comparabile. Totuși, trebuie avute în vedere considerațiile care urmează.

96. În ambele cartiere din localitatea Montana calificate drept cartiere de romi contoarele de energie electrică au fost amplasate, cu câteva excepții, pe stâlpii de electrificare la o înălțime inaccesibilă de 7 m, în timp ce în alte zone acestea au fost instalate la o înălțime care permite controlul vizual.

97. Nici ordonanța de trimitere, nici observațiile prezentate de părțile la procedură nu conțin elemente concrete care să indice că această modalitate specială de instalare a contoarelor de energie electrică în cele două cartiere de romi a fost aleasă *în considerarea* originii etnice a locuitorilor acestor cartiere sau că este indisociabil legată de originea etnică a acestora. Mai degrabă se pare că această măsură privește consumatorii respectivi numai în considerarea calității lor de locuitori ai acestor cartiere. În consecință, din informațiile de care dispunem, nu rezultă elemente în sensul existenței unei discriminări directe bazate pe originea etnică [articolul 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43].

98. În lipsa unor elemente concrete, practica de a instala contoarele de energie electrică la o înălțime de 7 m nu poate fi considerată drept un comportament „legat de originea etnică” a locuitorilor celor două cartiere de romi, nici drept un comportament având ca scop sau ca efect încălcarea demnității lor sau crearea unui mediu degradant. Prin urmare, în temeiul informațiilor disponibile nu se poate concluziona că suntem în prezența unei hărțuri în sensul articolului 2 alineatul (3) din Directiva 2000/43.

99. S-a stabilit că cele două cartiere în discuție sunt locuite în majoritate de persoane aparținând comunității rome⁶⁸. Așadar, în principiu, practica amplasării contoarelor de energie electrică la o înălțime de 7 m este de natură să afecteze membrii acestui grup etnic și să îi dezavantajeze, deoarece le face imposibilă sau practic extrem de dificilă citirea contoarelor. În aceste condiții, trebuie să se considere că, într-un caz precum cel în discuție în acțiunea principală, există aparența unei discriminări indirecte bazate pe originea etnică [articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43].

c) Justificare [articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43]

100. În mod contrar discriminării directe bazate pe rasă sau pe originea etnică, care, în principiu, nu poate fi justificată, întrucât Directiva 2000/43 nu conține nicio prevedere în acest sens⁶⁹, articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43 stipulează, în cazul discriminării indirecte, că dispozițiile, criteriile sau practicile în discuție se justifică în mod obiectiv atunci când au un scop legitim, iar mijloacele de atingere a aceluși scop sunt corespunzătoare și necesare, așadar proporționale⁷⁰. Această formulare corespunde condițiilor admise în general în dreptul Uniunii pentru justificarea unei inegalități indirecte de tratament.

67 — A se vedea Hotărârile Feryn (citată la nota de subsol 49, punctul 19) și MOTOE (citată la nota de subsol 66, punctul 30); a se vedea de asemenea Hotărârea din 2 decembrie 2009, *Aventis Pasteur* (C-358/08, Rep., p. I-11305, punctul 50) și Hotărârea din 6 septembrie 2011, *Patriciello* (C-163/10, Rep., p. I-7565, punctul 21).

68 — Dată fiind această situație, este superfluu să se analizeze în detaliu circumstanțele menționate la întrebarea 5.3 literele a) și b).

69 — Un tratament diferit bazat pe rasă sau pe origine etnică este posibil numai dacă respectivele persoane nu se află într-o situație comparabilă [articolul 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/43].

70 — A se vedea, cu privire la justificarea unei discriminări bazate pe vârstă în sensul Directivei 2000/78, Concluziile noastre prezentate la 6 mai 2010 în cauza *Andersen* (C-499/08, Rep., I-9343, punctele 46 și 47).

i) Scopul legitim

101. Din cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare și din observațiile scrise și orale prezentate de CEB și CRB rezultă că măsura instalării contoarelor de energie electrică la o înălțime de 7 m a fost luată ca urmare a neplății unui număr mare de facturi și ca reacție la numeroasele intervenții ilegale în infrastructura rețelei electrice, precum și la manipulările și sustragerile ilegale de energie electrică în cartierele vizate. Măsura are ca obiectiv să împiedice fraudele și abuzurile viitoare și să contribuie la asigurarea calității unei aprovizionări cu energie electrică rezonabile din punct de vedere financiar, în interesul tuturor consumatorilor.

102. Prevenirea și lupta împotriva fraudei și a abuzurilor, precum și garantarea securității și a calității aprovizionării cu energie electrică în statele membre sunt obiective legitime recunoscute în dreptul Uniunii⁷¹.

ii) Controlul de proporționalitate

103. Trebuie să se examineze însă dacă, pentru a atinge aceste obiective, era proporțională amplasarea contoarelor de energie electrică la o înălțime de 7 m în cele două cartiere vizate. În conformitate cu articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, aceasta ar presupune ca măsurile în discuție să fie „corespunzătoare și necesare” pentru atingerea scopurilor urmărite.

104. Susținerea CEB și a CRB în sensul că motivele care au stat la baza măsurilor în discuție ar fi „general cunoscute”⁷² nu scutește aceste două întreprinderi de obligația de a dovedi că nu a fost încălcat principiul egalității de tratament [articolul 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43]. Notorietatea motivelor unui anumit comportament al întreprinderilor nu spune nimic despre justificarea acestora și despre caracterul lor proporțional.

– „Caracterul adecvat al” (adecvarea) măsurii

105. Este „adecvată” în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43 măsura care este de natură să permită atingerea obiectivului legitim urmărit⁷³, ceea ce în prezenta cauză înseamnă măsura care împiedică efectiv fraudele și abuzurile și contribuie totodată la garantarea calității aprovizionării cu energie electrică.

106. Fără îndoială, manipulările și sustragerile ilegale de energie electrică devin mai dificile dacă contoarele și cutiile de distribuție sunt amplasate la o înălțime de 7 m, care în mod normal nu este accesibilă consumatorului. În plus, orice obstacol în calea intervențiilor ilegale ale particularilor asupra rețelei electrice produce efecte pozitive pentru ansamblul consumatorilor de energie electrică, pentru că împiedică degradarea infrastructurii și previne o eventuală majorare generală a prețului la energia electrică menită să compenseze costul reparațiilor.

71 — Cu privire la lupta organismelor naționale împotriva fraudei și abuzurilor, a se vedea Hotărârea din 21 februarie 2006, Halifax și alții (C-255/02, Rec., p. I-1609, punctele 68 și 69), Hotărârea din 12 septembrie 2006, Cadbury Schweppes și Cadbury Schweppes Overseas (C-196/04, Rec., p. I-7995, punctul 35) și Hotărârea din 5 iulie 2007, Kofoed (C-321/05, Rep., p. I-5795, punctul 38); cu privire la garantarea securității și calității aprovizionării cu energie în statele membre, a se vedea Hotărârea din 10 iulie 1984, Campus Oil (72/83, Rec., p. 2727, punctele 34 și 35), Hotărârea din 4 iunie 2002, Comisia/Belgia (C-503/99, Rec., p. I-4809, în special punctul 55) și Hotărârea din 11 noiembrie 2010, Comisia/Portugalia (C-543/08, Rep., p. I-11241, punctul 84).

72 — A se vedea întrebarea preliminară 5) punctul 5.3 litera c).

73 — A se vedea, în ceea ce privește justificarea unei discriminări pe motive de vârstă în sensul Directivei 2000/78, Concluziile noastre prezentate în cauza Andersen (citată la nota de subsol 70, punctul 53). Partea finală a articolului 6 alineatul (1) punctul 1 din Directiva 2000/78 este formulată în termeni identici cu articolul 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/43, astfel încât precizările din cauza Andersen pot fi transpuse în prezenta speță.

107. În decizia de trimitere se arată în același timp că, într-un cartier de romi dintr-un alt oraș din Bulgaria, aplicarea unor măsuri similare celor contestate în speță nu a putut împiedica în realitate intervențiile ilegale⁷⁴. Totuși, în observațiile prezentate Curții, CEB și CRB au explicat în această privință că, în opinia lor, măsurile respective au avut în mod global un efect pozitiv, deoarece au redus la minimum intervențiile ilegale.

108. Se impune să se amintească în acest sens că adecvarea unei măsuri trebuie apreciată în mod constant în raport cu obiectivul urmărit. Dacă obiectivul unei măsuri precum cea în speță este să constituie o reacție într-un anumit sector împotriva numeroaselor intervenții ilegale asupra rețelei electrice, aceasta nu poate fi subordonată cu ușurință condiției ca pe viitor să dispară toate cazurile de abuzuri sau de fraudă, precum și toate atingerile aduse calității aprovizionării cu electricitate. Dimpotrivă, această măsură va trebui să fie considerată adecvată pentru atingerea obiectivelor legitime dacă contribuie simțitor la reducerea intervențiilor ilegale asupra rețelei electrice. Este în sarcina KZD să aprecieze dacă acesta este cazul în speță.

– Necesitatea

109. Dacă se consideră că măsura în litigiu este adecvată pentru a împiedica fraudele și abuzurile și pentru a garanta calitatea aprovizionării cu energie electrică, se pune întrebarea dacă este și necesară pentru realizarea acestui obiectiv. O măsură este necesară atunci când obiectivul legitim urmărit nu poate fi atins printr-o măsură la fel de adecvată, dar mai puțin restrictivă. Trebuie să se analizeze dacă nu ar fi existat o soluție mai puțin radicală pentru a împiedica manipularea contoarelor și sustragerile ilegale de energie electrică în cartierele respective.

110. În primul rând, KZD își pune problema dacă nu exista posibilitatea de a instala contoarele la o înălțime normală și de a le proteja prin dispozitive tehnice speciale împotriva intervențiilor ilegale⁷⁵.

111. Fără îndoială, o asemenea acțiune ar reprezenta o măsură mai puțin radicală în privința consumatorilor de energie electrică din cartierele vizate. Această metodă ar permite tuturor consumatorilor să verifice în mod regulat contoarele, cum de altfel se pare că este cazul în alte zone din Bulgaria.

112. Nu trebuie uitat însă că protejarea contoarelor cu dispozitive tehnice speciale ar antrena, după toate probabilitățile, costuri suplimentare considerabile pentru întreprinderile respective, care s-ar răsfrânge asupra tuturor consumatorilor, fapt pe care CEB și CRB l-au invocat în mai multe rânduri în procedura în fața Curții. Sub rezerva unei analize mai detaliate a acestei problematici de către KZD, simpla protejare a contoarelor cu dispozitive tehnice speciale nu pare a fi un mijloc la fel de adecvat pentru atingerea obiectivelor legitime urmărite. Prin urmare, aceasta nu poate fi invocată ca argument împotriva necesității măsurii în litigiu utilizate în prezent, și anume amplasarea contoarelor la o înălțime de 7 m.

113. În al doilea rând, KZD arată că CEB și CRB ar avea posibilitatea de a sancționa ulterior eventualele abuzuri și daune provocate contoarelor și infrastructurii. În acest sens ar avea la dispoziție atât calea acțiunilor civile, cât și calea urmăririi penale.

114. CEB și CRB au arătat în această privință, pe bună dreptate, că urmărirea *a posteriori* a celor care comit ilegalități comportă un grad de incertitudine sporit și costuri considerabile, pe de o parte, din cauza dificultății de a proba faptele și, pe de altă parte, din cauza întârzierilor inerente, precum și a ineficienței organelor competente și a procedurilor corespunzătoare. În plus, CEB și CRB au invocat pericolele privind viața și integritatea persoanelor pe care le implică manipulările contoarelor de

74 — A se vedea întrebarea preliminară 6) punctul 6.3 litera g).

75 — A se vedea în acest sens întrebarea preliminară 6) punctul 6.3 litera f).

energie electrică și care nu pot fi evitate în mod eficient printr-o acțiune ulterioară. Sub rezerva unei analize mai detaliate a acestei problematici de către KZD, nu se poate considera în mod automat că simpla posibilitate de a acționa ulterior prin măsuri civile sau penale ar fi un mijloc la fel de adecvat pentru atingerea obiectivelor legitime urmărite în speță⁷⁶.

115. În al treilea rând, s-ar putea avea în vedere amplasarea la o înălțime mai mare numai a acelor contoare care au fost într-adevăr manipulate. O astfel de modalitate ar comporta incertitudini similare celor privind procedurile civile și penale în cazul intervențiilor ilegale asupra rețelei electrice. Sub rezerva unei analize mai detaliate a acestei problematici de către KZD, nici această posibilitate nu poate fi considerată un mijloc la fel de adecvat pentru realizarea obiectivelor legitime urmărite.

116. În situația actuală, este discutabil dacă CEB și CRB puteau să recurgă, fără costuri exorbitante, la alte mijloace la fel de adecvate, care ar antrena mai puține dezavantaje pentru locuitorii cartierelor vizate.

– Inexistența unui inconvenient excesiv pentru locuitorii cartierelor vizate

117. În cazul în care măsurile luate se dovedesc adecvate și necesare pentru atingerea obiectivelor legitime urmărite, trebuie să se mai verifice dacă acestea nu conduc la inconveniente excesive pentru locuitorii cartierelor respective⁷⁷. Astfel, rezultă din principiul proporționalității că măsurile care aduc atingere unui drept garantat de dreptul Uniunii, în speță interdicția oricărei discriminări bazate pe originea etnică, nu pot să cauzeze destinarilor inconveniente care sunt disproporționate în raport cu scopul urmărit⁷⁸. Altfel spus, obiectivul legitim urmărit trebuie armonizat pe cât posibil cu cerințele principiului egalității de tratament și cu echilibrul just între diferitele interese antagoniste⁷⁹.

118. Trebuie luat în considerare în acest context faptul că amplasarea contoarelor de energie electrică la o înălțime de 7 m este o măsură relativ drastică, care afectează fără distincție („în mod colectiv”⁸⁰) toți locuitorii celor două cartiere în discuție, inclusiv persoanele care nu au avut niciodată intervenții ilegale în rețeaua de electricitate și nu au acumulat restanțe la plata facturilor. Astfel, se poate crea impresia că toți, sau, în orice caz, foarte mulți locuitori din cele două cartiere sunt implicați în fraude, în manipulări sau în alte neregularități în legătură cu consumul de energie electrică, ceea ce impulsionează în cele din urmă stigmatizarea populației din aceste cartiere⁸¹.

119. În plus, trebuie amintit că, indiferent de orice eventuală stigmatizare a populației locale, în Directivele 2006/32 și 2009/72 legiuitorul Uniunii subliniază în mod expres interesul pe care îl au consumatorii să verifice în mod regulat indicațiile contoarelor proprii⁸². Este contrar obiectivului stabilit de legiuitorul Uniunii ca locuințele să fie dotate cu contoare electrice, dar acestea să fie amplasate la o înălțime de 7 m, fapt care le face inaccesibile pentru verificări.

76 — A se vedea în același sens Hotărârea din 10 februarie 2009, Comisia/Italia (C-110/05, Rep., p. I-519, punctul 67), Hotărârea din 16 decembrie 2010, Josemans (C-137/09, Rep., p. I-13019, punctul 82) și Hotărârea din 24 martie 2011, Comisia/Spania (C-400/08, Rep., p. I-1915, punctul 124), în care Curtea a subliniat în contexte dintre cele mai diverse că organele naționale competente nu pot fi private de posibilitatea de a lua măsuri care pot fi aplicate și controlate cu ușurință.

77 — A se vedea în același sens, în legătură cu Directiva 2000/78, Hotărârea din 12 octombrie 2010, Andersen (C-499/08, Rep., p. I-9343, punctele 41-48, în special punctul 47), precum și Concluziile noastre prezentate în această cauză (punctul 67).

78 — Hotărârea din 11 iulie 1989, Schröder (265/87, Rec., p. 2237, punctul 21), Hotărârea din 10 martie 2005, Tempelmann și van Schaijk (C-96/03 și C-97/03, Rec., p. I-1895, punctul 47) și Hotărârea din 9 martie 2010, ERG și alții (C-379/08-C-380/08, Rep., p. I-2007, punctul 86).

79 — A se vedea în această privință Concluziile noastre prezentate în cauza Andersen (citată la nota de subsol 70, punctul 68).

80 — A se vedea întrebarea preliminară 6) punctul 6.3 litera a).

81 — În același sens s-a exprimat și KZD în întrebarea preliminară 6) punctul 6.4 litera e).

82 — Considerentul (29) al Directivei 2006/32, ultima teză.

120. Într-adevăr, astfel cum rezultă din susținerile părților, CEB și CRB pun la dispoziția consumatorilor din sectoarele vizate, la cererea lor scrisă și în mod gratuit, un vehicul special cu platformă de ridicare care să permită verificarea contoarelor, însă se pune întrebarea dacă o procedură atât de complicată și de greoaie poate să corespundă obiectivului din dreptul Uniunii menționat mai sus, și anume acela de a încuraja consumatorii să verifice *în mod regulat*⁸³ indicațiile propriilor contoare⁸⁴. Astfel, folosirea unui vehicul special cu platformă de ridicare, care trebuie transportat special pentru fiecare utilizare, nu poate fi considerată posibilă, în mod realist, mai mult de o dată sau de două ori pe an.

121. În orice caz, KZD va trebui să verifice dacă oferta pe care CEB și CRB au făcut-o consumatorilor, de a le pune la dispoziție, la cerere și contra cost, contoare de control în locuințe⁸⁵, reprezintă o compensație adecvată a lipsei de acces la contoarele obișnuite amplasate la o înălțime de 7 m. Această instituție va trebui să aibă în vedere în special faptul că obligația de a suporta costurile unui contor de control ar putea descuraja unii consumatori să facă o astfel de cerere.

122. Este cert că dreptul Uniunii nu impune statelor membre să pună gratuit la dispoziția fiecărui consumator un contor de energie electrică [a se vedea în special articolul 13 alineatul (1) primul paragraf din Directiva 2006/32], dar tocmai în sectorul aprovizionării, în care s-au constatat adesea fraude și manipulări legate de alimentarea cu energie electrică, consumatorii au un interes deosebit să poată verifica și monitoriza regulat consumul individual de electricitate.

123. În sfârșit, este în sarcina KZD să studieze cu atenție și ținând seama de toate circumstanțele speței dacă, pe de o parte, există riscul de stigmatizare a unui grup etnic în cele două cartiere în discuție și dacă, pe de altă parte, sunt avute în vedere în mod corespunzător interesele consumatorilor de electricitate respectivi.

iii) Concluzie intermediară

124. În concluzie, o măsură precum cea în discuție în acțiunea principală poate fi justificată dacă servește la împiedicarea fraudelor și a abuzurilor și contribuie la garantarea calității aprovizionării cu electricitate, în interesul tuturor consumatorilor, cu condiția

- să nu poată fi adoptată nicio altă măsură la fel de adecvată care să garanteze realizarea acestor obiective și care să producă efecte mai puțin defavorabile pentru populația din cartierele respective și
- ca măsura luată să nu conducă la inconveniente excesive pentru locuitorii cartierelor respective, fiind luate în considerare riscul de stigmatizare a unui grup etnic, precum și interesul consumatorilor de a-și monitoriza consumul individual de electricitate prin verificarea regulată a contoarelor.

VI – Concluzie

125. Având în vedere argumentele prezentate, propunem Curții să răspundă la întrebările adresate de Komisia za zashtita ot diskriminatsia (KZD) după cum urmează:

„1) O situație de fapt precum cea din acțiunea principală intră în domeniul de aplicare al Directivei 2000/43/CE.

83 — Articolul 3 alineatul (7) coroborat cu primul paragraf litera (i) din anexa I la Directiva 2009/72, precum și considerentul (29) al Directivei 2006/32 ultima teză.

84 — KZD a exprimat aceleași dubii în întrebarea preliminară 6) punctul 6.3 litera c).

85 — Întrebarea preliminară, 6) punctul 6.3 litera d).

- 2) Existența unei discriminări directe sau indirecte în sensul articolului 2 alineatul (2) din Directiva 2000/43 nu este condiționată de încălcarea unor drepturi sau interese prevăzute în mod expres de lege. Este suficient în acest sens orice comportament prin care o persoană este tratată mai puțin favorabil decât o altă persoană pe baza rasei sau originii etnice sau prin care persoanele de o anumită rasă sau aparținând unui anumit grup etnic sunt puse într-o situație specială dezavantajoasă.
- 3) Dispozițiile naționale care condiționează constatarea existenței unei discriminări de încălcarea unor drepturi sau interese prevăzute în mod expres de lege sunt incompatibile cu Directiva 2000/43. Instanța națională este obligată în această privință să interpreteze dreptul național conform dreptului Uniunii, iar în cazul în care o astfel de interpretare nu este posibilă, să nu aplice dispozițiile naționale care încalcă interdicția de discriminare consacrată ca drept fundamental.
- 4) Pentru ca sarcina probei să fie răsturnată în temeiul articolului 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43, este suficient ca persoanele care se consideră nedreptățite prin nerespectarea principiului egalității de tratament să prezinte fapte pe baza cărora să se creeze aparența unei discriminări.
- 5) În cazul în care, în mod normal, contoarele de energie electrică puse gratuit la dispoziția consumatorilor sunt instalate în interiorul clădirilor sau pe fațada acestora, astfel încât să fie accesibile și să poată fi verificate, în timp ce în cartierele în care majoritatea populației aparține comunității rome aceste contoare sunt instalate pe stâlpii de electrificare la o înălțime inaccesibilă de 7 m, există la prima vedere o discriminare indirectă bazată pe originea etnică în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) coroborat cu articolul 8 alineatul (1) din Directiva 2000/43.
- 6) O astfel de măsură poate fi justificată dacă servește la împiedicarea fraudelor și a abuzurilor și contribuie la garantarea calității aprovizionării cu electricitate, în interesul tuturor consumatorilor, cu condiția
 - să nu poată fi adoptată nicio altă măsură la fel de adecvată care să garanteze realizarea acestor obiective și care să producă efecte mai puțin defavorabile pentru populația din cartierele respective și
 - ca măsura luată să nu conducă la inconveniente excesive pentru locuitorii cartierelor respective, fiind luate în considerare riscul de stigmatizare a unui grup etnic, precum și interesul consumatorilor de a-și monitoriza consumul individual de electricitate prin verificarea regulată a contoarelor.”